

УДК 340.1

Тарас Гарасимів

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та конституціоналізму,
заступник директора з наукової та міжнародної діяльності
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Garasumiv_@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4627-4774

Тарас Дашо

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового Інституту права,
психології та інноваційної освіти

ФЕНОМЕН ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ОБ’ЄКТ АКСІОЛОГІЧНО-ПРАВОВОЇ РЕФЛЕКСІЇ

<http://doi.org/10.23939/Law2022.34.030>

© Гарасимів Т., Дашо Т., 2022

Обґрунтовано аксіологічно-правові засади екологічної безпеки у сучасному світі, з’ясовано роль ціннісної системи суспільства в соціокультурному механізмі реалізації екологічної безпеки. Сформульовано дефініцію екологічної безпеки як стан константної та динамічної рівноваги функціонування системи “природа–суспільство”, що характеризується, з одного боку, захищеністю природного середовища від руйнівного антропогенного впливу й здатністю до самовідтворення екосистем, з іншого – захищеністю суспільства від екологічних загроз та стихійних лих, забезпеченням здорових природних умов його життєдіяльності.

Доведено, що змістовним та інструментальним аспектом цінностей екологічної безпеки, способом їх реалізації у суспільному бутті, є соціально-правові норми, які виконують роль інструментальних цінностей і соціальних регуляторів екологічно безпечної поведінки та життєдіяльності.

В основу формування соціально-правових норм екологічно безпечної життєдіяльності закладено потреби соціальних суб’єктів, що виступають як мотиви такої поведінки та правові норми, як соціальні регули еколого-безпечної діяльності. Сукупність соціально-правових норм формує соціокультурну модель екологічно безпечної поведінки та взаємодій, що дозволяє передбачати екологічні наслідки своєї діяльності, уникати екологічні ризики, знижувати ступінь екологічних загроз. Закріплюючись у свідомості, такі соціальні норми функціонують у якості усталених настанов екологічної поведінки.

Ключові слова: екологічна безпека, екологічної криза, екологічні проблеми, аксіологічний підхід, цінність, правова цінність, національна безпека, людина, суспільство, природа.

Постановка проблеми. Необхідність пошуку шляхів виходу з глобальної екологічної кризи та потреба вирішення екологічних проблем, що постали перед людством, потребує радикальної переорієнтації правових, політичних, економічних, соціальних, науково-технічних парадигм, які спрямовані на досягнення споживацьких, прагматичних, утилітарних цілей, на цінності екологічної безпеки – як духовні, правові та соціально-культурні регулятори соціуму. У іншому випадку розпочнеться стрімке руйнування цивілізації, тому вже на сьогодні треба відважитися на поміркований шлях переходу на нові пріоритети та аксіологічні принципи організації життєдіяльності на основі дійсної, а не декларативної гармонії всередині соціумів, між ними та природою. Пошук та реалізація оптимального механізму цієї гармонізації, впровадження належних норм життєдіяльності в суспільну свідомість та підсвідомість людства є певною запорукою уникнення глобальної екологічної катастрофи.

Вагомість розгляду аксіологічних засад екологічної безпеки обумовлений як потребою практичного вирішення проблеми збереження природних умов буття людства, так і нагальною необхідністю створення оперативного соціокультурного механізму регуляції суспільних відносин на екологічних домінантах. Визначальним чинником, що акумулює важливість проблеми для українського суспільства, є духовна та соціальна потреба формування ціннісних основ екологічної свідомості як соціокультурних базисів екологічної безпеки в умовах посилення екологічної кризи як внаслідок Чорнобильської катастрофи, так і вибухів та пожеж у результаті військових дій, ряду техногенних аварій в промисловості, знищення біорізноманітності тощо.

Аналіз дослідження проблеми. Питання, які окреслюють теоретичні підходи до визначення поняття екологічної безпеки, досліджували такі українські вчені: А. Бабенко, О. Балацький, В. Горбулін, В. Голян, Б. Буркинський, Л. Грановська, Л. Жарова, К. Жебровська, М. Косар, М. Кисельов, А. Надеженко, В. Огнев'юк, О. Прокопенко, П. Скрипчук, М. Хилько, Є. Хлобистов, Л. Юрченко, А. Яцик та інші. У працях вчених досліджено сутність поняття “екологічна безпека”, визначено основні загрози екологічній безпеці, принципи її забезпечення та низку інших важливих теоретико-методологічних положень. Аналіз розробленості проблем екологічної безпеки, а також відповідна соціальна потреба в їх філософсько-правовому осмисленні, свідчать про необхідність дослідження означеної проблеми в аксіологічному вимірі.

Метою статті є обґрунтування аксіологічно-правових засад екологічної безпеки у сучасному світі, виявлення ролі ціннісної системи суспільства в соціокультурному механізмі реалізації екологічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Визначальна значущість цінностей осмислюється у переломні моменти суспільного розвитку, яким для українського суспільства є теперішній етап державотворення. Згідно із позицією вченого, саме тепер настав час усвідомити, що якість історичного поступу залежить від системи цінностей, яка домінуватиме серед людства. Тому, коли норми права загалом, й міжнародно-правові зокрема, дедалі частіше відходять у бік, вкрай важливим є знайти відповідь на те: чим керуються і чим повинні керуватися у власних діях “суб'єкти історії”, які водночас є й суб'єктами міжнародного права – одне з найважливіших історіософських запитань у сфері правопізнання [1, с. 76].

Всі аспекти, які окреслюють людське буття, формують його смислову сутність, переважно акумулюють у собі ті чи інші цінності або ж певну їх систему. Водночас цінності є: по-перше, фундаментальною основою людського буття, співіснування (заради них людина живе); по-друге,

цінність ніколи не втрачає своєї якості належного, навіть тоді коли є реалізованою; по-третє, цінність має загальну, універсальну сутність для індивіда, душі, життя, культури і т. д.; по-четверте, цінність набирає зовнішньої символічної форми в певних думках, діях, предметах; по-п'яте, цінності, які ввібрала в себе людина, пронизують увесь її духовний світ [2, с. 14].

Відповідно до позиції В. Чернописької, “цінності є визначальним елементом правового впливу на соціум, які здійснюють істотний вплив на механізм правового регулювання. Цінності – це результат узагальнення соціального досвіду й еталон належного, позаяк утілюють у собі суспільні ідеали. Правові цінності є феноменом, який динамічно розвивається, вони, по-перше, взаємопов'язані з принципами права, правосвідомістю, правотворчістю та правореалізацією; по-друге, вони є реальними соціально-правовими явищами, правовими засоби та механізмами” [3, с. 96].

Аксіологічний підхід не є панацеєю від суспільних загроз та небезпек та не претендує на абсолютний тип проблеми екологічної безпеки, але він дозволяє визначити смисли безпечного екологічного розвитку суспільства. Проблема формування ціннісної системи як чинника духовної та соціальної стабільності суспільства, його безпечного розвитку, на нашу думку, має надважливе значення для розвитку України в умовах розбудови громадянського суспільства, формування української нації як соціально-політичного суб'єкта.

Теперішня реальність українського суспільства, як зауважує В. Огнев'юк, є станом соціальної стихії, що позначається на ціннісних орієнтирах особистості та спричиняє до відчуження та деперсоналізації людини. Отже, суспільство постало перед необхідністю формування нових ідеалів, що мають гармонізувати й стабілізувати буття людини в суспільстві та природі [4, с. 261]. Виконуючи регулятивну функцію в соціальному бутті, цінності є соціально-вагомими орієнтирами (регулами) життєдіяльності соціальних суб'єктів (індивідуумів, груп, спільнот), вагомим чинником безпечного екологічного розвитку суспільства та зміцнення держави.

Предметний бік екологічної безпеки відображає сутнісну та змістовну межі даного феномена. Вона розкривається через об'єктивний смисл, суспільне значення, що утворюється об'єктивними потребами. Згідно з позицією одного з основоположників теорії цінностей Г. Ріккєрта, “цінність завжди виявляє себе у світі як об'єктивний сенс, пов'язаний з реальним психічним актом – судженням” [5, с. 37], саме сенс вказує на цінність.

Незважаючи на важливість дефініції “екологічна безпека”, вона не надто часто використовується у правових документах України. Визначення екологічної безпеки міститься у ст. 50 Закону України “Про охорону навколишнього середовища”, згідно з якою екологічна безпека – це стан навколишнього середовища, при якому запобігається погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини. Екологічна безпека гарантується громадянам України здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, технічних, організаційних, державно-правових та інших заходів, а діяльність фізичних та юридичних осіб, що завдає шкоди навколишньому природному середовищу, може бути припинена за рішенням суду [6].

У науковій літературі є чимало різних підходів до смислового наповнення дефініції екологічної безпеки, які можна об'єктивувати у такі:

1) стан природних механізмів життєзабезпечення людства усіма необхідними первинними засобами існування: повітрям, теплом, питною водою, природними джерелами харчових продуктів, природними умовами трудової діяльності, культурного розвитку, відпочинку [7, с. 34];

2) міра відповідності екологічних умов задачам збереження здоров'я людей і забезпечення сталого, узгодженого соціально-економічного розвитку, гармонізації інтересів природи та суспільства [8, с. 17];

3) збалансована взаємодія природи, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, що відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам соціуму при збереженні природно-ресурсного та екологічного потенціалу природних систем й здатності біосфери до саморегулювання [9, с. 38];

4) складова національної безпеки, яка забезпечує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що створюються антропогенними чи природними чинниками стосовно навколишнього природного середовища та гарантується законодавчими актами держави [10, с. 44];

4) система правових норм і відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист середовища проживання людини та суспільства;

5) здатність управління екологічними ризиками.

Комплексним є підхід М. Реймерса, який розглядає трактування “екологічної безпеки” з боку трьох аспектів, а саме, як: по-перше, забезпечення гарантії запобігання екологічно значимим катастрофам і аваріям унаслідок сукупності дій, станів і процесів, які прямо або опосередковано не призводять до цих подій; по-друге, як ступінь відповідності наявних або прогнозованих екологічних умов завданням збереження здоров'я населення і забезпечення тривалого й стабільного соціально-економічного розвитку; по-третє, як комплекс станів, явищ і дій, які забезпечують екологічний баланс на Землі й у будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, економічно, технологічно й політично готове людство.

Отже, існує значна кількість теоретичних підходів до визначення поняття “екологічна безпека”, які стосуються різних аспектів аналізу цієї категорії. Але спільним є те, що на сучасному етапі екологічна безпека стає об'єктом пильної уваги у наукових дослідженнях, оскільки пріоритетними напрямками майбутнього розвитку системи екологічної безпеки є активізація кожної людини, держави та світу загалом щодо збереження навколишнього середовища та системна екологізація планетарного простору на засадах стійкого розвитку.

На основі означених та інших підходів до екологічної безпеки сформулюємо її дефініцію як стан константної та динамічної рівноваги функціонування системи “природа–суспільство”, що характеризується, з одного боку, захищеністю природного середовища від руйнівного антропогенного впливу й здатністю до самовідтворення екосистем, з іншого – захищеністю суспільства від екологічних загроз та стихійних лих, забезпеченням здорових природних умов його життєдіяльності.

Безумовно, сутнісний смисл екологічної безпеки полягає у збереженні життя як основи та єдиної форми буття живої природи й існування людського роду, що дозволяє визначати екологічну безпеку як одну із найвищих цінностей. Зрештою у правовому полі цивілізованого людства цей принцип відображає визначальне природне право людини – право на життя.

Необхідно акцентувати, що ціннісна орієнтація на життя як системоутворюючої цінності, допускає актуалізацію підсистеми вітальних цінностей як смислів, які відображають первинні чинники життєдіяльності та об'єднують цінності екологічної сфери зі соціальною. Основою цих цінностей є психофізіологічні та матеріальні потреби людини. Вітальними цінностями передусім є здоров'я, безпека, добробут, продовження роду та інші. Вони не обмежуються окремою суспільною сферою, а відображають життєві смисли, що слугували ціннісними засадами утворення форм спільної діяльності. Відтак смисловим змістом екологічної безпеки є збереження життя та захист природних основ існування людства.

Відзначимо, що зміст предметної сторони екологічної безпеки як об'єкта ціннісного аналізу враховує також: системи державних, міжурядових, суспільних інститутів й організацій у сфері екологічної діяльності; нормативно-правову базу, що регулює відносини в цій сфері; екологічну культуру, тобто екологічні знання, екологічну свідомість та саму екологічну діяльність; мережу відносин та інформації в означеній сфері.

Суб'єктний бік екологічної безпеки репрезентується як суб'єктивний вираз її вагомості для людини, родини, соціальної спільноти й відкривається через ставлення суб'єкта, як до природи, так і до екологічної безпеки. Згідно із позицією німецького мислителя Р. Лотце, “цінність існує тільки в її значимості для суб'єкта та є об'єктивною як усе-визначальна форма бажання й поведінки” [11], власне у цьому й полягає її регулятивна функція.

Важливою складовою екологічної безпеки є усвідомлення не лише ціннісного спрямування безпеки існування самого суспільства, проте й осмислення особливої значимості для людства самої природи як умови та передумови соціального буття, першоджерела суспільних благ. Тобто природа ніби наділяється статусом суб'єкта екологічної безпеки як самоорганізована система, що має свої інтереси та права, а відтак потребує до себе етичного ставлення. Як слушно зауважує М. Кисельов, “ставлення людини до природи нині набуває такого ж морального значення, як і ставлення людини до людини” [12, с. 26]. Власне така оцінка дає можливість розглядати екологічні кризи як певне “включення запобіжних систем” природи у відповідь на антропогенний та техногенний вплив.

Цінності екологічної безпеки, відображаючись у суспільній свідомості через ціннісні орієнтації, інтереси, настанови, переконання та цілі, набувають значення соціально-психологічних регуляторів, особливих соціокультурних кодів екологічно безпечної життєдіяльності. Значимість екологічної безпеки для кожної людини, для всіх без винятку соціальних чи етнічних спільнот, у будь-якому регіоні світу чи історичному періоді, присутність екологічної складової у кожній сфері життя суспільства дає підстави стверджувати про універсальне спрямування ціннісного феномена екологічної безпеки.

Екологічна політика є головним критерієм у структурі екологічної безпеки України. Головним стратегічним документом щодо державної екологічної політики в Україні є “Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року”. Цим документом зазначається, що процеси глобалізації та суспільних трансформацій підвищили пріоритетність збереження довкілля, а отже, потребують від України вжиття термінових заходів. Основною метою державної екологічної політики є досягнення доброго стану довкілля шляхом запровадження екосистемного підходу до всіх напрямів соціально-економічного розвитку України з метою забезпечення конституційного права кожного громадянина України на чисте та безпечне довкілля, впровадження збалансованого природокористування і збереження та відновлення природних екосистем [13].

Здійснений аксіологічний аналіз екологічної безпеки дозволяє висновувати, що система ідеалів, цінностей та норм, яка визначає відносини між природою і соціумом, є основою формування культури екологічної безпеки й екологічної свідомості, і є соціокультурним базисом її регулятивного механізму. Визначальними цінностями екологічної безпеки є: захищеність всіх форм життя та біологічної розмаїтості; екологічно безпечне довкілля, відновлення екологічної рівноваги та можливості самовідновлення екосистем; захищеність людини, суспільства від екологічних катастроф й стихійних лих; раціональне природокористування та безвідходне екологічно чисте виробництво; високий рівень екологічної культури; дієва нормативно-правова база.

Висновки. Отже, змістовною та інструментальною стороною цінностей екологічної безпеки, способом їх реалізації у суспільному бутті є соціально-правові норми, які виконують роль інструментальних цінностей і соціальних регуляторів екологічно безпечної поведінки та життєдіяльності. В основі формування соціально-правових норм екологічно безпечної життєдіяльності закладені потреби соціальних суб'єктів, що виступають як мотиви такої поведінки та правові норми як соціальні регули еколога-безпечної діяльності. Сукупність соціально-правових норм формує соціокультурну модель екологічно безпечної поведінки та взаємодій, що дозволяє передбачати екологічні наслідки своєї діяльності, уникати екологічні ризики, знижувати ступінь екологічних загроз. Закріплюючись у свідомості, такі соціальні норми функціонують в якості усталених настанов екологічної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. Н. Правовые ценности и освоение их личностью : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. М., 2002. 394 с.

Феномен екологічної безпеки як об'єкт аксіологічно-правової рефлексії

2. Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2017. 222 с.
3. Чернописька В. Проблема дефініції “правових цінностей” у сучасному науковому дискурсі // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Юридичні науки. 2020. Т. 7. № 1. С. 89–97.
4. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. К. : Знання України, 2003. 450 с.
5. Риккерт Г. Философия жизни. К. : Ника-Центр; Вист-С, 1998. 505 с.
6. Про охорону навколишнього середовища : Закон України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 20.03.2022).
7. Яцик А. В. Екологічна безпека в Україні. К. : Генеза, 2001. 216 с.
8. Юрченко Л. І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки. К. : Вид. ПАРАПАН, 2008. 296 с.
9. Хилько М. І. Екологічна безпека України : навч. посіб. К., 2017. 266 с.
10. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. К. : ДП НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2007. 592 с.
11. Реймерс Н. Ф. Природопользование : словарь-справочник. М. : Мысль, 1990. 637 с.
12. Косар Л. П. Феноменологічна аксіологія як методологічна основа сучасного етичного перфекціонізму // Філософський альманах. 2005. № 48. URL : https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Kossar.htm (дата звернення: 20.04.2022).
13. Кисельов М. Понятійний апарат та закони сучасної екології. К. : ПАРАПАН, 2008. 184 с. (дата звернення: 20.03.2022).
14. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України № 2697-VIII від 28.02.2019. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

REFERENCES

1. Babenko A. N. (2002). *Pravovye tsennosti i osvoeniye ikh lichnostyu* : dis. ... doktora yurid. nauk : 12.00.01. Moskva. 394 p. [in Russian].
2. Zhebrovska K. A. (2017). *Pravovi tsinnosti u vzaiemodii pravovykh system* : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Odesa. 222 p. [in Ukrainian].
3. Chornopyska V. (2020). *Problema definitsii “pravovykh tsinnostei” u suchasnomu naukovomu dyskursi*. Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Yurydychni nauky. T. 7. No. 1. Pp. 89–97 [in Ukrainian].
4. Ohneviuk V. O. (2003). *Osvita v systemi tsinnostei staloho liudskoho rozvytku*. Kyiv : Znannia Ukrainy Publ. 450 p. [in Ukrainian].
5. Rikkert G. (1998). *Filosofiya zhizni*. Kyiv : Nika-Tsentr; Vist-S. 505 p. [in Russian].
6. *Pro okhoronu navkolyshnoho seredovishcha* : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (Accessed: 20.03.2022) [in Ukrainian].
7. Iatsyk A. V. (2001). *Ekolohichna bezpeka v Ukraini*. Kyiv : Heneza Publ. 216 p.
8. Iurchenko L. I. (2008). *Ekolohichna kultura v konteksti ekolohichnoi bezpeky*. Kyiv : Vyd. PARAPAN. 296 p. [in Ukrainian].
9. Khylyko M. I. (2017). *Ekolohichna bezpeka Ukrainy: navch. posib*. Kyiv, 2017. 266 p. [in Ukrainian].
10. Horbulin V. P., Kachynskiy A. B. (2007). *Systemno-kontseptualni zasady stratehii natsionalnoi bezpeky Ukrainy*. Kyiv : DP NVTs “Ievroatlantykinform”. 592 p. [in Ukrainian].
11. Reymers N. F. (1990). *Prirodopolzovaniye* : slovar-spravochnik. Moskva : Mysl Publ. 637 p. [in Russian].
12. Kosar L. P. (2005). *Fenomenolohichna aksiolohiia yak metodolohichna osnova suchasnoho etychnoho perfeksionizmu*. Filosofskiy almanakh. No. 48. URL : https://www.filosof.com.ua/Jornel/M_48/Kossar.htm (Accessed: 20.04.2022 r.) [in Ukrainian].
13. Kyselov M. (2008). *Poniatiniyi aparat ta zakony suchasnoi ekolohii*. Kyiv : PARAPAN. 184 p. (Accessed: 20.03.2022) [in Ukrainian].
14. *Pro Osnovni zasady (stratehiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku* : Zakon Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (Accessed: 20.03.2022) [in Ukrainian].

Дата надходження: 13.04.2022 р.

Taras Harasymiv

Lviv Polytechnic National University,
Sc.D., Prof. Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute law, psychology and innovative education
Garasumiv_@ukr.net
ORCID: 0000-0002-4627-4774

Taras Dasho

Lviv Polytechnic National University,
Ph.D.,
senior lecturer of the Department
of Civil Law and Procedure
Institute law, psychology and innovative education

THE PHENOMENON OF ECOLOGICAL SAFETY AS AN OBJECT OF AXIOLOGICAL AND LEGAL REFLECTION

The article substantiates the axiological and legal principles of environmental security in the modern world, clarifies the role of the value system of society in the socio-cultural mechanism of environmental security.

The author formulates the definition of ecological safety as a state of constant and dynamic equilibrium of the nature-society system, characterized by, on the one hand, protection of the natural environment from destructive anthropogenic impact and ability to self-reproduction of ecosystems, on the other – protection of society from environmental threats. disasters, ensuring healthy natural conditions for his life.

It is proved that the substantive and instrumental side of the values of environmental safety, the way of their implementation in public life are social and legal norms that play the role of instrumental values and social regulators of environmentally safe behavior and life.

At the heart of the formation of social and legal norms of environmentally safe living are the needs of social actors that act as motives for such behavior and legal norms as social rules of environmentally safe activities. The set of social and legal norms is a socio-cultural model of environmentally safe behavior and interactions, which allows you to predict the environmental consequences of their activities, avoid environmental risks, reduce the degree of environmental threats. Consolidated in the mind, such social norms function as established guidelines for environmental behavior.

Key words: ecological safety, environmental crisis, environmental problems, axiological approach, value, legal value, National security, man, society, nature.